

झुंज मृत्युशी

"काकू, प्रशांतला जरा बरं नाही. वाडिया हॉस्पिटलमध्ये ॲडमीट केलं आहे. तुम्ही डॉ. प्रधानांना भेटा," प्रशांतचा मित्र घरी आल्या आल्या म्हणाला.

"अरे काय झालं प्रशांतला ? ॲडमीट का केलं ?" सुनिलने घाब-या घाब-या विचारले. आवाज ऐकून शोभाही बाहेर आली.

"डॉक्टरांनी काहीच सांगितलं नाही. त्याचं डोकंफार दुखत होतं, म्हणून आम्ही सरांकडे दाखवायला गेलो होतो. त्यांनी त्याला ॲडमीट करून घेतलं न् मला तुम्हाला निरोप द्यायला पाठवलं. मी निघू आता ?" "ठीक आहे. आम्ही ताबडतोब येतोच."

प्रशांतचे लग्न ठरले होते. तारीख पक्की झाली होती. लग्न त्याची परीक्षा झाल्यावर होणार होते. तो एम. एस. च्या परीक्षेला बसणार होता. थियरी संपली होती आणि प्रॅक्टिकलला पंधरा दिवसांचा अवकाश होता. आजच सकाळी तो नयनला भेटून बॉम्बेहून परत आला होता. लग्न मुंबईला करायचे ठरले होते. शोभाला सांगून तो गाडी ठरवण्यासाठी तो मित्राकडे गेला होता. शोभा व सुनिल लग्नाची उरली सुरली खरेदी करण्यासाठी बाजारात जाऊन परत आले होते. प्रशांतची ते जेवणासाठी वाट पहात होते. तोच अमर डॉ. प्रधानांचा निरोप घेऊन आला. शोभा आणि सुनिलच्या मनाला हुरहूर लागली. अशुभाच्या आशंकेने त्यांच्या मनात घर केले. त्यांनी घाईघाईने दोन घास खाल्ले आणि आशा-मोठी सून-तिला सांगून ते हॉस्पिटलमध्ये गेले.

हॉस्पिटलमध्ये त्याला प्रायव्हेट रुममध्ये ठेवले होते. त्याची मित्रमंडळी बाहेर उभी होती. ते दोघे खोलीत गेले. प्रशांतचा चेहरा वेदनांनी पिवळा पडला होता. त्याचे डोकेफार दुखर होते. डोक्याला आवळून पडी बांधली होती. खोलीत झांडू बामचा वास पसरला होता. बाटली संपली पण दुखणे थांबले नव्हते. डॉ. प्रधानांनी त्याला झोपेचे इंजेक्शन दिले होते. पण वेदना कमी इ आल्या नव्हत्या. त्याच्या चेह-याकडे पाहताच शोभाच्या मनाचा थरकाप उडाला. घरातून हसत खेळत बाहेर पडलेल्या प्रशांतला एकाएकी काय झाले ? गाडी ठरवायला तो विनोदकडे गेला होता. विनोदनेच त्याला हॉस्पिटलमध्ये आणले होते. त्याला शोभाने विचारले-

"विनोद, काय झाले रे प्रशांतला एकाएकी ?"

"काकू, आम्ही चहा पीत होतो. एकाएकी तो बेशुद्ध झाला. तोंडावर पाणी मारले, कांदा हुंगवला, पण तो शुद्धीवर आला नाही. म्हणून मी त्याला वाडियात घेऊन आलो आणि डॉ. प्रधानांना दाखविले. त्यांनी त्याला अँडमिटच करू न घेतले."

शोभा तेथेच प्रशांतजवळ थांबली. सुनिल डॉ. प्रधानांच्या कन्सलिटंग रुममध्ये गेला. "मि. शुक्ला, तुम्ही आलात हे फार बरे झाले. तुम्ही प्रशांतला ताबडतोब मुंबईला घेवून जा. मी डॉ. भगवतीना चिड्ठी देतो." डॉ. प्रधान म्हणाले.

"डॉक्टर, त्याचे डोकेदुखते एवढेच ना ! " सुनिलने विचारले.

"नाही ! तुम्हाला वाटतं तेवढं त्याचं दुखणं साधं नाही . तुम्ही ताबडतोब त्याला मुंबईला हलवाल तर बरं. त्याला ताबडतोब योग्य ट्रीटमेंटची जरुरी आहे," डॉ. प्रधान म्हणाले.

शोभा प्रशांतजवळ राहिली. सुनिलने घरी येऊन आपल्या डॉक्टर जावयाला व मुलीला-सतीशला व रेवतीला ट्रंककॉल करू न बोलावून घेतले. ते दोघे आल्यावर जरा शोभा आणि सुनिलला धीर आला. सतीश डॉ. प्रधानांना भेटले. त्यांनी सांगितले- "प्रशांतच्या मेंदूमध्ये काहीतरी बिघाड झाला असावा, एखादी रक्तवाहिनी ब्लॉक झाली असावी, अशी मला शंका येते, तुम्ही ताबडतोब त्याला बॉम्बे हॉस्पिटलमध्ये घेवून जा. मी डॉ. भगवतीना फोन करतो. ते बेडची व्यवस्था करतील."

प्रशांतला मुंबईला न्यायचे ठरले. पण त्या दिवशी गुरुनानक जयंती होती. बँका बंद होत्या. घरात थोडेसे पैसे होते. पण तेवढ्याने मुंबईचा खर्च भागला नसता. सतीश म्हणाले, "आई, मी आणि रेवा वालचंदनगरला जातो. तेथून आई आणि रेवा कार घेऊन मुंबईला जातील. दादा, तुम्ही प्रशांतला घेऊन रेल्वेनेच जा. म्हणजे त्याला झोपवून नेता येईल."

शोभा आणि रेवती कारने मुंबईला पोहोचले. रेवाची मुले लहान असल्यामुळे एकाला घरी थांबणे भाग होते. डॉ. सतीश घरीच थांबले. पैशाची व्यवस्थाही त्यांनीच केली. पहाटेच शोभा-रेवा मुंबईला पोहोचले. घाईघाईने सर्व उरकून त्या दोघी बॉम्बे हॉस्पिटलला गेल्या. प्रशांतला घेऊन सुनिल व प्रशांतचे दोन डॉक्टर मित्र अमर आणि आकाशही आले. त्यांच्यामुळे सुनिलचे काम सोपे झाले. मेंदूत बिघाड झाला हे ऐकून सुनिल व शोभाचे तर हातपायच गळाले होते. त्यांना काहीच सुचत नक्ते आणि मुंबईची फारशी माहितीही नक्ती. डॉ. अमर व डॉ. आकाश बरोबर ते प्रशांतला घेऊन डॉ. भगवतीकडे गेले . त्यांनी त्याची डिटेल तपासणी केली आणि सांगीतले-

"याच्या मेंदूतील रक्तवाहिनी ब्लॉक झाली आहे. वरळीला जाऊन मेंदूचे स्कॅनिंग करून घ्या. बहुतेक मेंदूचे ऑपरेशन करावे लागेल असे वाटते. पण स्कॅनिंगचे रिपोर्ट्स् पाहिल्यावर निश्चित ठरवता येईल."

डॉ. रेवतीची कार आणि ड्रायव्हर असल्यामुळे ती प्रशांत आणि त्याच्या मित्रांबरोबर स्कॅनिंगसाठी वरळीच्या हॉस्पिटलमध्ये गेली. सुनिल व शोभा तेथेच थांबले. शोभाने डॉ. नयनच्या वडिलांना फोन करून बोलाविण्यास सुचविले. त्याप्रमाणे सुनिलने त्यांना फोन केला. दोघांच्याही मनात विचारांचे काहूर माजले होते. प्रशांतचे भवितव्य काय? मेंदूच्या अवघड ऑपरेशनमधून हा सुखरुप बाहेर पडेल की अपंगत्व येईल? याच्या जीवाची देखील शाश्वती नाही. नयनच्या वडिलांनी लग्नासाठी हॉल बुक करून पैसे भरले होते. केटरिंगची ऑर्डर दिली होती. लग्नाची त्यांचीही तयारी झाली होती. फक्त प्रशांतची प्रॅक्टिकल संपण्याचा अवकाश होता. डॉ. नयन आणि तिचे वडिल बॉम्बे हॉस्पिटलमध्ये आले. फोनवर डिटेल बोलणे झाले नव्हते.

"भई, प्रशांतच्या मेंदूचे ऑपरेशन करावे लागेल असे डॉ. भगवती म्हणतात. स्कॅनिंगचे रिपोर्ट्स् आल्यावर निश्चित ठरेल पण ऑपरेशन अटल वाटते. नयनला आम्ही मोकळे करतो. तिला लग्न मोडायचे असेल तरी आमची हरकत नाही." सुनील म्हणाला.

"सर्व व्यवस्थित होईल. देवावर विश्वास ठेवा. ऑपरेशन तर होऊ द्या. मग ठरवू सगळं," भईनी समजीत घातली.

"पण श्रीकांत भाई, प्रशांतच्या जीवाचीच गॅर्टी नाही. उद्या तो अपंग झाला तर काय करायचे? तुम्ही नयनला सांगा. लग्न मोडायला आमची हरकत नाही," शोभा म्हणाली.

"आई मी पूर्ण विचार केला आहे. ऑ परेशन झाल्यावर आपण विचार करू. तोवर आपण त्यांच्या स्वारथ्यासाठी भगवान महावीरांची प्रार्थना करू." नयन म्हणाली.

सुनील-शोभाला बरे वाटले. त्यांच्या दुःखात ते कुटुंब सहभागी होणार होते. दुपारपर्यंत स्कॅनिंग करू न रेवती आणि प्रशांतचे मित्र परत आले. लगेच सर्वजण डॉ. भगवतीकडे गेले. त्यांनी मॅग्नीफाइंग ग्लासने निरीक्षण केले. आपल्या असिस्टंटचा सल्ला घेतला आणि संध्याकाळी निश्चित सांगतो असे सांगितले. सर्वजण थोडे खाऊन घेण्यासाठी रेस्टॉरंटमध्ये गेले. खाण्याचा कोणाचाच मूळ नव्हता. पण जगण्यासाठी दोन घास खाणे आवश्यक होते. दोन घास खाऊन परत आले. चौकशी केल्यावर डॉ. भगवती त्याच्या कन्सलिंग रुममध्ये आले आहेत असे कळाले.

सुनील व प्रशांतचे मित्र डॉ. भगवतीना भेटण्यास गेले. डॉक्टरांनी ऑपरेशन करण्याची जरू री नाही असे सांगितल्यावर सुनील प्रसन्न मुखाने परत आला. त्याच्या मुखावर उडणारे हास्याचे कारंजे आणि चमकणारे डोळे पाहून चामाली बातमी असल्याचे शोभाच्या लक्षात आले. आम्ही सर्वजण प्रशांतला भेटण्यासाठी व शुभवार्ता सांगण्यासाठी त्याच्या खोलीकडे गेलो.

बॉम्बे हॉस्पिटलमध्ये पेशंटच्या खोलीत कोणाला थांबू देत नाहीत. खाणे, पिणे, औषधे सर्व हॉस्पिटलझूनच मिळते. बाजूच्या एका रिटायरिंग रु ममध्ये पेशंटचे नातलग थांबू शकतात. पेशंटला भेटण्यासाठी प्रत्येकवेळी पास काढावा लागतो. त्यामुळे पेशंटला भेटणे ही खर्चाची बाब होती. शुभवार्ता ऐकल्यावर नयन तिच्या वडिलांबरोबर घरी गेली. सर्वजण प्रसन्न मनस्थितीत होते. धोका टळल्याचा आनंद सर्वाच्या मनावर पसरला होता. काळजीचे कारण नसल्यामुळे रेवती वालचंदनगरला निघून गेली. शोभा आपल्या भवाबरोबर रात्री झोपण्यासाठी हॉस्पिटलमध्ये गेली. तिने सुनीलसाठी जेवणाचा डबा आणला होता. ते प्रशांतच्या रु मकडे गेले. त्याचा चेहरा वेदनांनी पिळवून गेला होता. इतकी औषधे आणि इंजेक्शनचा मारा असूनही वेदनांची तीव्रता कमी झालेली नव्हती. गुंगीतूनही त्याच्या वेदना जाणवतच होत्या. तेवढ्यात सुनील तेथे आला. त्याचा चेहरा उतरला होता. दुःखाचे व्याकुळ भाव त्याच्या चेहर्यावर स्पष्ट दिसत होते.

"शोभा, डॉ. भगवती म्हणतात, ऑपरेशन करावेच लागेल. त्याला अंनुरिझम झाला आहे," सुनीलने सांगितले.

"अंनुरिझम म्हणजे काय हो ?" शोभाने विचारले.

"त्याच्या मेंदूतील एक केशवाहीनी लीक झाल्यामुळे मेंदूत रक्तस्त्राव होतो आणि त्यामुळे सिव्हीयर हेडेक होते." सुनील म्हणाला.

"मधाशी तर डॉक्टर नाही म्हणत होते.आता एकदम असे कसे म्हणतात ? रेवतीही निघून गेली. नयनपण घरी गेली. आपण दोघं या एवढ्या मोठ्या मुंबईत काय करणार ?" शोभा घाबरू न गेली होती.

"शोभा, तू घाबरू नकोस. आपण आजपर्यंत कोणाचे वाईट केले नाही. सर्वावर वेळोवेळी उपकारच केले आहेत. जमेल तेवढी सर्वानाच मदत केली आहे. देव इतका वाईट नाही. प्रशांत यातून सुखरू प बाहेर येईल असे माझे अंतर्मन सांगते," सुनील म्हणाल. "मला फार भीती वाटते हो ! हाता तोंडाशी आलेला हा पोर....."पुढे तिच्या तोंडून शब्द फुटेना. ती हुंदकेदेऊ लागली.

सुनीलचेही डोळे भरू न आले. त्याने शोभाला जवळ घेऊन समजाविले. आणि डॉ. रेवतीला फोन करण्यास तो निघून गेला. त्यावेळी वालचंदनगरचे सर्व फोन कारखान्याशी कनेक्टेड होते. प्रथम कारखान्याच्या नंबरवर फोन करू न त्यांचा नंबर लावावा लागत असे. ब-याच वळाने नंबर लागला. सर्व परिस्थिती सांगून मुंबईला लगेच निघून येण्यास सांगितले.

झाले असे होते. त्याच दिवशी बॉम्बे हॉस्पिटलमध्ये ब्रेन स्पेशालिस्टांची कॉन्फरन्स होती. त्यासाठी देशोदेशीचे स्पेशालिस्ट आले होते. इंग्लंडहून अंनुरिझमचे स्पेशालिस्ट डॉ. सेन गुप्ताही आले होते. संध्याकाळी स्कॅनची फिल्म डॉ. भगवतीनी त्यांना दाखवली. तेव्हा डॉ. सेन गुप्ता त्या फिल्म्स बारकार्ईने पाहून सांगितले होते की अंनुरिझम आहे आणि ऑपरेशन करावेच लागेल.

हे सर्व ऐकून शोभा-सुनीलचे प्राण कळाशी आले होते. तेवढ्यात फोन लागला. डॉ. सतीश आणि रेवती सकाळीच निघणार होते. सुनीलने श्रीकांत भाईंना फोन लावला. तेही नयनला घेऊन सकाळी येणार होते. रात्र अशीच झोपेविना गेली. दोघांच्याही डोक्यात विचारांचे काहूर माजले होते. सकाळी उटून प्रातर्विधी उरकून तयार होत नाही तोंच डॉ. भगवतीचा निरोप आला. 'भेटायला या.' सुनील डॉ. भगवतीना भेटायला गेला. परत आल्यावर तो म्हणाला-

"शोभा ! डॉ. भगवतीनी प्रशांतला जे. जे. हॉस्पिटलमध्ये शिफ्ट करायला सांगितले आहे. दोन तारखेला डॉ. सेन गुप्ता स्वतः ऑपरेशन करणार आहेत."

"अहो पण जे. जे. मध्ये कशाला शिफ्ट करायचं ? एवधे मोठे हॉस्पिटल आहे हे. येथे सर्व सोयी असतीलच की," शोभा म्हणाली.

"काही कळत नाही. ते म्हणतील तसे तर करायला पाहीजे." तेवढ्यात श्रीकांतभाई आणि नयनही आली. त्यांनी अॅम्ब्युलन्स बोलावली. डॉ. अमरने ब्लड, युरीनचे रिपोर्ट आणले. प्रशांतची वरात जे. जे. हॉस्पिटलकडे निघाली. सुनील हतबुद्ध झाले होते. काय चालले आहे हे, त्यांना कणतच नव्हते. भगवान महावीरावर भरोसा ठेवून जे जे होईल ते ते पहावे असे त्यांनी ठरविले. सर्वजण जे. जे. मध्ये पोचले. तेथे अफवा पसरली होती. कोण्या व्ही. आय. पी. पेशांटचे ऑपरेशन आहे. थिएटर फ्युमिलीयेट केले होते. रु म निर्जतुक केली होती. सर्वजण पेशांटची वाट पहात होते. प्रशांतला न्यूरोसर्जरीच्या वॉर्डात स्पेशल रु ममध्ये अॅडमिट केले. त्या खोलीत एक तरुण मुलगा ब्रेनट्यूमरचे ऑपरेशन झालेला आधीच अॅडमिट होता. पुनः सर्व तपासण्या सुरु झाल्या.

ब्लड, युरीन तपासले. ब्लड कल्वर करू न आणण्यास डॉ. तुरैल यांनी सांगितले. आम्हाला काही कळेना. नयन म्हणाली-

"आई, मी आणते ब्लड कल्वर करू न. तुम्ही काळजी करू नका." दुस-या
`हॉस्पिटलमधून ब्लड कल्वर करू न आणायचे होते. दुस-या दिवशी सकाळी ७ वाजता ऑपरेशन सुरु होणार होते. रात्री सुनीलच प्रशांतजवळ झोपला. शोभा भावाच्या घरी गेली होती. रेवती-सतीश पहाटेच भावाच्या घरी आले. आंघोळी उरकून चहा घेऊन सर्वजण तयार झाले. शोभाच्या वहीनीने वडा-सांबर केले होते. ती खाऊन जाण्याचा आग्रह करीत होती. पण खाण्याचा कोणाचाच मूळ नव्हता. प्रत्येकाच्या मनात भवितव्याची चिंता होती. सर्वजण टॅक्सी करू न जे. जे. मध्ये गेले. त्याला थिएटरजवळ नेले होते. त्याचे सुंदर काळे, कुरळे, केस काढून टक्कल केले होते. त्याचा वेदनांनी पिळ्वटलेला, थकलेला, चेहरा पाहवत नव्हता. थोड्याच वळत त्याला ऑपरेशन थिएटरमध्ये नेण्यात आले. न्यूरो सर्जन्ची कॉन्फरन्स असल्यामुळे टी. व्ही. ची व्यरथा करण्यात आली होती. मेडिकल स्टुडंटसाठी ते टी. व्ही. वर दाखविण्यात येणार होते. १० वाजता ऑपरेशन सुरु झाले. सुनील आणि शोभा सोडून सर्वजण टी. व्ही. वर ऑपरेशन पहात होते.

सुनील आणि शोभाची अवस्था मात्र दयनीय होती. मनात विचारांचे मोहोळ घोंघावत होते. तोंडाने पंचणमोकार मंत्राचा जप चालू होता. जीवंत थिएटर मध्ये गेलेला प्रशांत परत येर्इल की नाही, याची शाश्वती नव्हती. प्रशांतच्या बालपणापासूनची वेगवेगळी रु पे नजरेसमोरु न जात होती आणि अज्ञातापाशी प्रश्नचुन्ह घेऊन थांबत होती. भविष्यात सगळा अंधारच दिसत होता. तेवध्यात शोभाचा भाऊ जवळ येऊन म्हणाला- "ताई, ऑपरेशन व्यवस्थित चालू आहे. तुम्ही दोघे थोडा चहा तरी घेऊन या. सकाळपासून तुम्ही काही घेतले नाही."

"काही नको. ऑपरेशन पार पडेपर्यंताम्ही काहीच घेणार नाही. तू आग्रह करू नकोस," दोघेही म्हणाले.

आणि थिएटरमधून डॉ. तुरैल बाहेर येऊन म्हणाले, "डॉ. सेन गुप्ता आपला चिमटा बॉम्बे हॉस्पिटलमध्ये विसरू न आले आहेत. कोणी तरी जाऊन घेऊन या."

शोभा-सुनीलची अवस्था "काटो तो खून नही" अशी झाली. आपल्या शरीरातील रक्ताचा शेवटचा थेंबही कोणी तरी काढून घेत आहे, शरीर निर्जीव झाले आहे असे त्यांना वाटू लागले. मेंदू ओपन केलेला, आणि चिमटा विसरलेला. सकाळी ११ ची वेळ. ट्रॅफिक जाम असणार. चिमटा

येर्ईपर्यंत प्रशांतची अवस्था काय होईल याची कल्पना करवेना. रेवती पुढे येऊन म्हणाली, "मी आणते चिमटा, तुमचा एक माणूस सोबत द्या." हॉस्पिटलचा माणूस सोबत घेऊन ती बोम्बे हॉस्पिटालला निघून गेली.

नियती काय करणार आहे ? चिमटा वेळेवर आला नाही तर ? नियतीपुढे आपण किती क्षुद्र आहोत याची कल्पना त्यावेळी येते. शोभा-सुनीलचे प्राण कंठाशी आले होते. ते सारखे 'णसो अरिहंताण' चा जप करीत होते. मनात विचार येत, नियतीपुढे आपण किती क्षुद्र आहोत. आपलं लाडकंमूल आपल्या नजरेसमोर मृत्यूच्या दिशेने वाटचाल करीत आहे, आणि आपण काही करू शकत नाही ! यालाच संसार म्हणतात काय ? किती क्षणभंगुर आहे हे जीवन ! कालचा हसता खेळता मुलगा आज मृतप्राय अवस्थेत आहे, आणि आपण बघत आहोत. काय आहे आपल्या हातात ? उगीच हे मी केले, ते मी केले याचा गर्व करण्यात कय अर्थ आहे ? गवताचे पाते देखील आपण आपल्या इच्छेने हलवू शकत नाही. मग उगाच कर्तृत्वाचा बडेजाव का मिरवावा ? असे विचार करण्यात किती वेळ गेला कोणास ठाऊक ? तेवढ्यात भाऊ म्हणाला-

"ताई, रेवती चिमटा घेऊन आली बघ." शोभा विचारातून बाहेर आली. तिने सुनीलकडे पाहीले. त्याच्याही तोंडावर समाधानाची पुसटशी रेषा उमटली.

डॉ. सेनगुप्ता |ना चिमटा मिळाला. लीक होणा-या केशवाहीनीवर त्यीनी मोहरीएवढा चिमटा वसविला आणि तिचे लीक होणे बंद केले. डॉ.सेनगुप्ता ऑपरेशनमध्ये एवढाच पार्ट होता. बाकीचे ऑपरेशन डॉ. तुरैल आणि भगवती यांच्ता सहाय्याने पूर्ण केले. चार वाजता ऑपरेशन पूर्ण झाले. डॉ. सेनगुप्ता सुनीलच्या पाठीवर थाप मारू न म्हटले-

"मि. सुनील, आय हँव सेव्ह युवर चाईल्ड, डोण्ट वरी. ही इज आऊट ऑफ डॅंजर." सुनीलचे डोळे आसवांनी भरू न आले. सद्गदित स्वरात तो एवढेच म्हणाला. "थँक यू डॉक्टर !"

"मी परवाच्या दिवशी पुनः तुमच्या मुलाला पहायला येर्ईन," डॉ. सेनगुप्ता सुनीलला सांगितले आणि ते निघून गेले. सर्वाच्या जीवातजीव आला. देव जीवंत आहे. त्याने आमचे गार्हणे ऐकले. मुलाचा जीव वाचवला पण आता चिंता, तो अव्यंग राहील ना ? काही विकृती तर निर्माण होणार नाही ना त्याच्यात ! मनुष्याचे मन वै-यापेक्षाहि जास्त-वाईटाचा विचार करते.

प्रशांतला थिएटरमधून खोलीत नेले आणि आम्ही चहा प्यायला बाहेर गेलो. परत त्याच्या रु मवर आलो. शोभा किंवा सुनील कोणीतरी एकच जण राहू शकेल एवढीच जागा आत होती.

शोभा प्रशंतजवळ थांबली. बाकी सर्वजण जे. जे. च्या लांबलचक पॅसेजमध्ये थाम्बले. अजून प्रशंतला शुद्ध आली नव्हती. उजवा डोळा सुजून भप्प झाला होता. दर अर्ध्या तासाने डॉक्टर येऊन त्याचा डोळा उघडून बोटे हलवीत होते. हा काय प्रकार आहे, ते कोणालाच कळेना. शेवटी एका नर्सला विचारले तेव्हा ती म्हणाली- "या ऑपरेशनमध्ये ऑप्टिक नर्फला धक्का बसण्याचा संभव असतो. डोळा जाण्याची भीती असते. म्हणून डॉ. सारखे डोळा तपासतात."

पुनः चिंता, डोळा गेला तर. आई-बाप तर अंध मुलाला स्विकारतील. पण नयनचे काय? ती आंधब्या मुलाशी थोडीच लग्न करणार! पाहू या जे होईल ते. आज तरी मुलगा जीवंत आहे, हेच मोठे भाग्य आहे. संध्याकाळी त्याला ताप चढला. डॉक्टरांना विचारले तर ते म्हणाले, "मेंदू डिस्टर्ब झाल्याने ताप आला आहे. मी लिहून देतो ती औषधे आणून घ्या. हॉस्पिटलमधली औषधे घ्या पण त्याला देऊ नका. बाहेरु न विकत आणा." सुनीलने त्याप्रमाणे औषधे आणली.

रात्री प्रशंत शुद्धीवर आला. त्याला पाणी प्यायला घ्यायचे नाही अशी डॉक्टरांची सुचना होती. फार तर बर्फाचा तुकडा त्याच्या ओठावर फिरवा पण पाणी देऊ नका. असे डॉक्टरांनी सांगितले होते.

"आई, पाणी!" प्रशंत पुनः पुनः पाणी मागत होता आणि शोभा नकार देत होती.

"नाही बेटा, पाणी प्याल्याने तुला त्रास होईल," शोभा म्हणत होती.

"अगं आई, मी तुला हिरे-मोती तर मागत नाही. एक पाण्याचा घोट मागतो, तोही तू देत नाहीस," प्रशंत म्हणत होता. शोभाचे मातृहृदय पिळवटून गेले. तिच्या डोळ्यातून अश्रुंची धार वाहू लागली. प्रशंत शेजारच्या कॉटवरील पेशांटच्या आईला म्हणाला-

"मावशी, तुम्ही तरी मला घोटभर पाणी द्या हो, माझा घसा कोरडा पडला आहे. जिभेवर निखारा ठेवल्यासारखे वाटते आहे," शोभा त्याच्या ओठावरु न बर्फाचा खडा फिरवीत होती. ग्लानीतून जागा झाला की तो पाणी मागे. आणि शोभाला आपण किती हतबल आहोत याची जाणीव करू न जाई. सकाळी तिने त्याला पाणी दिले. डोळ्यावर अजूनही भरपूर सूज होती. डॉक्टर वारंवार डोळ्याची पाहणी करून जात. पण मुकाट्याने निघून गेल्यामुळे काही प्रगती आहे की नाही याची कल्पना येत नाव्हती. जीव अधांतरीच राही.

आता शोभा आणि सुनीलच्या समस्या सुरु झाल्या. सर्व नातलगांची घरे लांब. रोज येणे जाणे शक्य नव्हते. जवळपास राहण्याची कोठेही सोय नव्हती. धर्मशाळा वगैरे असल्यास त्याची

माहिती नव्हती. प्रशांतजवळ कोणी ना कोणी राहणे जरुरीचे होते, घाई गडबडीत निघाल्यामुळे आंथरू ण, पांघरू ण पुरेसे आणले नव्हते. त्यात डिसेंबरची थंडी. खाली गार फरशी. ऑपरेशन झाल्यावर डॉ. सतीश आणि रेवती निघून गेले. जाताना त्यांनी शोभासाठी एक चटई आणि उशी आणून दिली होती. सुनीलसाठी एक सतरंजी फक्त होती. नयनच्या वडिलांच्या लक्षात आल्यावर त्यांनी अंथरू ण, पांघरू ण आणून दिले. जेवणाची, चहाची सोय जे.जे. हॉस्पिटलच्या कॅटीन मधे झाली. पण आंघोळीचे काय? प्रशांतच्या पथ्याचे काय? नयन अजून हॉस्पिटलमध्ये सर्व्हिस करीत होती. तिने लग्नासाठी राजीनामा दिला होता पण अजून चार-पाच दिवस अवकाश होता.

तिस-या दिवशी सकाळी सहा वाजता डॉ. सेनगुप्ता सांगितल्याप्रमाणे हजर झाले. त्यांनी आता चिंतेचे काही कारण नाही, असे सांगितले.

"पण डॉ. अजून डोळ्यावर भरपूर सूज आहे आणि तापही पूर्ण उतरत नाही," सुनीलने विचारले.

"सूज आणि ताप हळुहळू उतरेल. मला डोळ्यांवर काही परीणाम तर होणार नाही ना हीच काळजी होती. तो धोका टळ्ला. आता निश्चिंत रहा," डॉक्टरांनी सुनीलची समजूत घातली.

त्याच दिवशी प्रशांतच्या कॉलेजचे डीन आणि जे.जे.चे सुपरिंटेंडन्ट भेटायला आले. प्रशांतला धीर दिला. शुद्धीवर आल्यापासून त्याचा प्रॅक्टीकल परीक्षेला बसायचा हड्ड सुरु होता. त्याचे वर्ष जाणारच होते. डीनने त्याला तोंडापुरते परीक्षेस बसविण्याचे आश्वासन दिले.

सुपरिंटेंडन्टची आणि सुनीलची ब-यापैकी ओळख होती. सुनील त्याला म्हणाला- "माझे कसे तरी होईल, पण शोभाच्या आंघोळीचा फार मोठा प्रॉब्लेम आहे. या गलिच्छ बाथरुममध्ये तिला आंघोळ करायला आवडणार नाही. त्यात हा पुरुषांच वॉर्ड, बाथरू मला धड कड्या नाहीत. घरी रोज एकटीला जाणे तिला शक्या नाही. काय करावे काही समजत नाही."

"तुम्ही वहिनीची काळजी करू नका. याच आवारात माझे क्वॉर्टर आहे. वहिनी तिथे हाऊन आंघोळ करतील. मी मिसेसला सांगून ठेवतो." ते म्हणाले. त्याचे घर जवळ जवळ एक फर्लांगावर होते. जाऊन यायला एक तास मोडायचा, पण सोय झाली होती.

आता प्रश्न होता प्रशांतच्या खाण्यापिण्याचा. घरी असता किंवा त्याच्या गावी ऑपरेशन इले असते, तर शोभाने त्याला नवीन नवीन पदार्थ खायला घतले असते. पण इथे कॅटीनमध्ये काय मिळणार? जाडा भरडा भात आणि तिखट आमटी. पदार्थ पाहउनच सुनीलच्या डोळ्यात

पाणी आले होते. पण इलाज नव्हता. ब्रेड, बिस्किट, फळे यावरच भर द्यावा लागला. त्यातच प्रशांतला पहाटे चार वाजता भूक लागे. त्यावेळी लिफ्ट बंद असे. चार जिने उतरु न त्याच्यासाठी सुनील थर्मासमध्ये चहा घेऊन येई. बिस्किट, ब्रेड रात्रीच आणून ठेवी. चहा ब्रेड तो खाऊन झोपून जाई.

ऑपरेशन्मुळे मेंदू डिस्टर्ब झालेला, सतत ताप, डोळ्यांवर सूज यामुळे प्रशांत सतत चिडचीड करी. पण शोभा-सुनील शांतपणे सहन करीत. तो इरीटेट होऊ नये म्हणून प्रयत्न करीत. चार-पाच दिवसांनी नयन मोकळी झाली होती. ती त्याच्यासाठी जेवण आणू लागली. दिवसभर दोघे गप्पा मारत. संध्याकाळी तिचे वडील किंवा आई भेटायला येत आणि ती परत जाई.

शोभा चटई टाकून लहानशा जागेत कॉटजवळ झोपून जाई. पण सुनीलचे काय ? वॉर्डच्या बाहेर एक लांबलचक पॅसेज होता. रात्री तेथे अंधारच असे. तेथे रात्री वॉर्डबॉय प्रेताच्या गाड्या उव्या करीत. वातवरणधिकच भयाण वाटे. पण इलाजच नव्हता. सुरुवातीला बाजूच्या पेशांटचे नातेवाईक सोबतीला असत. पण त्याला डिस्चार्ज मिळाला आणि सुनील एकटा पडला. तो बरीचशी इंग्लीश मँगेझीन्स घेऊन येई. दोन वाजेपर्यंत नर्सेस टेबलावर वाचत बसत. त्यांना चआ देई, मासीकेवाचायला देई. त्यामुळे त्या तेथे बसू देत. मग थोडा वेळ पॅसेजमध्ये झोपायला जाई, पण पहाटे चारला प्रशांतला भूक लागे. त्यामुळे त्याला चहा आणायला खाली जावेच लागे.

हळूहळू प्रशांतच्या डोळ्यांवरची सूज उतरली. तापही उतरला. तो नॉर्मल झाला. आणि डॉक्टरांनी त्याला डिस्चार्जही दिला. त्यावेळी ते म्हणाले-

"याला आठवड्याने दाखवायला आणा. गोळ्या तीन वर्षेपर्यंत चालू ठेवा. शक्यतो मेंदूवर ताण पडू देऊ नका."

त्याला मुंबईला ठेवणे भाग होते. त्यावेळी श्रीकांतभाई मदतीला आले. ते म्हणाले- "प्रशांतला माझ्या घरी राहू द्या. आम्ही काळजी घेऊ त्याची."

अहो, पण त्याचे आणि नयनचे मग्न झाले नाही. या प्रसंगाने तर लग्न आणखीनच लांबणीवर पडले, लोक काय म्हणतील. " सुनील म्हणाला.

"सुनीलभाई, लोक काय म्हणतील याचा विचार करण्याची ही वेळ नाही. त्याची प्रकृती सांभाळणे महत्त्वाचे आहे."

शेवटी मनावर दगड ठेवून सुनील आणि शोभा त्याला श्रीकांतकडे ठेवून आपल्या गावी परत आले. घरी येऊन पेपर पाहतात, तो जे.जे. चे गिलसरॉल कांड पेपरमध्ये गाजत होते. त्यांनी डॉक्टर तुरैलचे मनापासून आभार मानले. त्यांनीच त्याला हॉस्पिटलची औषधे वापरू नका असे सांगितले होते. प्रशांत ऑपरेशन मधूनही वाचला. आणि जे.जे. च्या गिलसरॉल कांडातूनही. सुनील-शोभाची पुण्याईच नव्हे का ? म्हणतात ना "देव तारी त्याला कोण मारी?"